

UŞAK MASALLARINDA OLAĞANÜSTÜLÜKLER MOTİFİ*

Extraordinariness Motif in Fairytales From Usak

Derya ÖZCAN**

Yeliz BAHADUR***

Özet

Masallar insanlara hayal ile gerçeğin, olağan ile olağanüstünün yoğrulduğu bir hayal âlemi sunmaktadır. Masal ile ilgili tanımlamalar yapılırken akla gelen ilk özellik masaldaki olağanüstülükler olmaktadır. Başka bir deyişle olağanüstülük, masalı masal yapan temel ölçüt olarak algılanır. Olağanüstü durumlar, olaylar veya varlıklar anlatıya cazip bir gariplik vermekte ve dinleyiciyi etkilemektedir.

Bu makale, “Uşak’tan Derlenen Masallar Üzerine Bir İnceleme” adlı yüksek lisans tez çalışması kapsamında hazırlanmıştır. Saha çalışması yapılarak derlenen masallar içinde olağanüstülük motifinin en fazla karşılaşılan motif olması sebebiyle konu olarak olağanüstülük tercih edilmiş ve metin merkezli bir çalışma yapılmıştır. Uşak yöresinden derlenen masalları inceleyerek bu masalarda yer alan olağanüstü varlık, durum ve olayları tespit etmek; bu noktada olağanüstülük motifinin masaldaki kullanılışı konusunda bir sonuca varmak çalışmanın amacını oluşturmaktadır. Bu amaçla da motif çalışmalarında esas alınan Stith Thompson’ın “Halk Edebiyatı Motif İndeksi” adlı çalışmasında yer alan “harikuladelikler / olağanüstülükler” maddesine göre masal metinleri incelenmiştir. Bu inceleme sonucunda olağanüstü olarak belirlenen varlıkların, yaşanan alışılmadık dışındaki olayların Uşak masalları içindeki çeşitliliği ile ilgili örnekler verilmiştir. Olağanüstü olaylar, yerler ve eşyalar ile ilgili daha fazla sayıda örnek bulunmuş ve toplam otuz iki adet masalda olağanüstülük motifine uygun içerik tespit edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Masal, Uşak, Olağanüstülük, Motif

Abstract

Fairytales, present a world where the dream is mixed with the reality and the ordinary is mixed with the extraordinary. The first thing that comes to mind when making descriptions about the fairytale is the extraordinariness of the fairy tale. In other words, the extraordinariness is perceived as the basic criterion that makes the fairytale a fairytale. Extraordinary situations, events or beings make narrative an attractive oddity and affect the listener.

* Bu çalışma Uşak Üniversitesi, UBAP 06 - Lisansüstü Tez Projesi (Yüksek Lisans) türünde, Yeliz Bahadur tarafından hazırlanan ve Derya Özcan tarafından yürütülen “Uşak’tan Derlenen Masallar Üzerine Bir İnceleme” adlı TP007 numaralı BAP projesi kapsamında hazırlanmıştır.

** Dr.Öğr.Üyesi, Uşak Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, Halkbilimi Anabilim Dalı, derya.ozcan@usak.edu.tr

*** MEB Öğretmen, Ege Üniversitesi, Türk Dünyası Araştırmaları Enstitüsü, Halkbilimi Anabilim Dalı Doktora Öğrencisi, y.bhdr86@gmail.com

This article is constituted within the scope of a graduate dissertation which is entitled as “An Evaluation on Fairytales that are Collected Around Uşak”. Among these fairytales which are gathered by the field study, extraordinariness motif is selected as the study subject as a result of its encountering frequency, and a text-based study is done. The purpose of the study is to detect extraordinary entities, situations, and events in the fairytales around Usak, and to come to a conclusion on the usage of extraordinariness motif in these fairytales. Within these purposes, the fairytales are evaluated in the basis of extraordinariness/wonderness article of Stith Thompson’s Motif Index of Folk Literature. As a result of these evaluation, examples on entities which are determined as extraordinary, and situations which are experienced as extraordinary events are stated in the scope of diversity in Usak fairytales. Additional examples of extraordinary events, places, and items are retained and content that is matched with extraordinariness motif is located in 32 fairytales in total.

Key Words: Fairytale, Usak, Extraordinary, Motif

Giriş

Masallar, gerçek ve gerçeküstünün birbirini bütünleyen bir yapıda bir arada bulunduğu sözlü anlatılardır. Masal; bir yanıyla yüzyıllar boyunca kolektif bilinçte yaşayan bir gerçekliği ifade ederken diğer yandan da gerçeküstü yönüyle toplumun hayallerini, korkularını, kaygılarını simgesel bir şekilde aktaran örtük anlamlar barındırır. Masal, insanlara hayal ile gerçeğin, olağan ile olağanüstünün yoğrulduğu bir hayal âlemi sunmaktadır. Olağanüstülük, masalı masal yapan temel ölçüt olarak algılanırken olağanüstü durumlar, olaylar veya varlıklar anlatıya cazip bir gariplik vermekte ve dinleyiciyi etkilemektedir. Olağanüstü, insanların genelde şaşkınlıkla karşıladığı, alışılmışın dışında olan, farklı ve genelde çok güzel bulunan olay ve durumları niteleyen bir terimdir. Anlatı türleri içinde özellikle masalarda olağanüstülüğün bulunması beklenir ve birçok masal tanımını bu sözcük merkezli olarak yapılıır.

Masaldaki olağanüstülükler çeşitlilik içerir. Olağanüstü varlıkların kimler/neler olabileceği, olağanüstü olayların nasıl gerçekleştiği her masalda yeni ve benzerlerinden farklı şekillerde ortaya çıkabilir. Daha önce üzerinde çalışılmamış bir yörenin masallarını tanıtır olağanüstülüğün bu masalarda hangi başlıklar altında ele alındığını tespit etmek çalışmanın amacını oluşturmaktadır. Bu çalışma lisansüstü tez projesi kapsamında hazırlanmıştır. “Uşak’tan Derlenen Masallar Üzerine Bir İnceleme” (Bahadur, 2017) başlıklı tez çalışması metin merkezli bir çalışma olup Uşak Merkez ilçe ve merkeze bağlı 40 köyden saha çalışması yapılarak derlenmiş olan 166 masalı içerir. Yazıya geçirilen masal metinleri, Stith Thompson’un “*Motif Index of Folk Literature*” (Thompson, 1955) adlı çalışmasında yer alan motif başlıklarına göre incelenmiştir. Dolayısıyla bu makalede de Thompson’un “Harikuladelikler” olarak adlandırdığı motif temel alınmış ve masalların incelenmesinde Thompson’un Motif Index’i hazırlarken kullandığı Tarihi-Coğrafi Fin Kuramı’ndan yararlanılmıştır. Derleme sonucu elde edilen masal metinlerinden 32 tanesi özelinde

olağanüstülük motifi incelenecektir. En çok sayıda karşılaşılan motif olağanüstülük olduğu için; masalarda hangi açıdan ele alındığını tespit etmek, olağanüstülük ile ilgili Uşak yöresindeki masalarda hangi kavramların ve eylemlerin ele alındığını belirleyip bir sonuca varmak çalışmanın amacını oluşturmaktadır. Ayrıca çalışmada sahada veri toplanırken de nitel araştırma yöntemi kullanılmıştır. Nitel araştırma sosyal bilimlerde sıklıkla başvurulan bir yöntemdir. Gözlem, görüşme, doküman analizi gibi nitel veri toplama tekniklerinin kullanıldığı bir araştırma yöntemidir (Yıldırım ve Şimşek, 2008: 39). Bu yöntemde algıların ve olayların doğal ortamlarında gerçekçi ve bütüncül bir yaklaşımla ortaya konması esastır.

Masal ve Olağanüstülük

Sözlü kültürün en eski ürünlerinden biri olan masallar çeşitli şekillerde tanımlanmıştır. “Genellikle halkın yarattığı, hayale dayanan, sözlü gelenekte yaşayan, çoğunlukla insanlar, hayvanlar ile cadı, cin, peri vb. varlıkların başından geçen olağanüstü olayları anlatan edebi tür” (Türkçe Sözlük, 2005: 1349)dür. Masalı Boratav, düzyazı şeklinde söylenmiş, dinlik ve büyüklük inancı ve törelerden bağımsız, bütünüyle hayal ürünü, gerçek dünyayla ilgisi olmayan ve anlattıklarına inandırmak iddiası bulunmayan kısa bir anlatı (Boratav, 2016: 85) olarak tanımlar. Sakaoglu masalın, kahramanlarından bazıları hayvanlar, bazıları doğaüstü varlıklar olan, olayları masal ülkesinde geçen, hayal ürünü olmakla birlikte dinleyicileri inandırabilen bir sözlü anlatım türü (Sakaoglu, 2002:4) olduğunu ortaya koymuştur. Esmâ Şimşek masalı; çoğunlukla özel kişiler tarafından, kendine özgü zaman, mekân ve şahıs kadrosu içerisinde anlatılan, yaşanmakta olan hayat ile hayal edilen hayatın sistemli bir biçimde ifade edildiği; klişe sözlerle başlayıp, klişe sözlerle son bulan hayal ürünü sözlü anlatım türü olarak tanımlar (Şimşek, 2001: 3). Arslan da masalın resmî olmayan bir ortamda, profesyonel olmayan anlatıcılar tarafından, kendine özgü mekanizmasıyla meydana getirilen; kalıplaşmış yapıya sahip, insan, hayvan ve olağanüstü kahramanların başından geçen hayal ürünü olayları konu edinen, sözlü kültür ürünü (Arslan, 2008: 36) olduğuna vurgu yapmıştır. Görüldüğü üzere masal tanımlarında dikkat çeken ortak özelliklerden birisi olağanüstülüktür.

Olağanüstülük, alışılmadık dışındaki varlık, olay ve durumlarla ilgili olarak kullanılan bir sözcüktür. Todorov’a göre olağanüstü; bilinmeyen, hiç görülmemiş, gelecek bir olayın karşılığı olmakla birlikte; masal ve efsanelerin okuyucuda uyandırdığı tüm heyecan, hoşluk ve merak duygusunun ötesinde olağanüstü yolculuğun gerçek amacı da evrensel gerçekliğin

bütünsel keşfidir (Todorov, 2012: 48-62). Dolayısıyla olağanüstülük bilinenin aksine gizemli, görülmemiş unsurlardan oluşur.

Masallar, ister olağanüstü nitelikte ister gerçekçi öğelerle örülü olsun tüm anlatılanların hayâlde yaratıldığı izlenimini sürekli hissettirir (Macit, 2010: 106). Bunun yanı sıra insan merkezli hiçbir üretimin tamamen “gerçekle ilgisiz” olması mümkün değildir. Gerçeklik veya tasarımların sembollerle ifadesi ya da gerçekle ilgili olanın kurgusal bir biçimde aktarımı, onun gerçekle ilgisiz olduğunun göstergesi değildir. Zaten masallar içerdikleri unsurlar bakımından gerçek ve gerçeküstü arasındaki ince çizgide durmakta ve her iki tarafı dengeleyen bir özellik taşımaktadırlar (Arslan, 2008: 31). Masalın kendi içinde, alışılmışı uyan veya alışılmışın dışında kalan bir gerçeklik anlayışı vardır.

Masallar, insanların dünyayı anlamlandırmaya başladığı çocukluk döneminde fantastik ve sihirli dünyasıyla onları kucaklayan, düş ile gerçeğin iç içe geçtiği anlatımlardır. Ancak masalı hedef kitlesi çocuklar olan bir sözlü edebiyat geleneği olarak değerlendirmek de dar kapsamlı bir yorum olur. Yapılan derleme çalışmalarında da kaynak kişilerin daha çocuk yaşta akıllarında yer eden bu anlatıları, yetişkinlik dönemlerinde de gerçekmiş gibi aktardıkları görülmüştür. Bu anlamda yalnızca çocukların değil yetişkinlerin de olağanüstü unsurlarla süslü masalları kendi hayal dünyalarında içselleştirmeye devam ettikleri söylenebilir.

Uşak masallarında “olağanüstülükler” motifini incelemeyen önce “motif” kavramının bilinmesi çalışmamızın daha anlaşılır olmasına katkı sağlayacaktır. Masal araştırmacıları tarafından masal motiflerinin incelenmesi konusunda izlenen yöntemler aynı olsa da “motif” kavramını değerlendirme biçimi araştırmacıdan araştırmacıya farklılık göstermektedir. Thompson “motif” kavramını; “Eskiden beri yaşama kabiliyetine sahip olan, masalın en küçük unsurudur (Sakaoğlu, 2003: 75).” şeklinde tanımlar. Batılı araştırmacılarından Max Luthi “motif”i, “hikâye etmenin itici ve sürükleyici güce sahip en küçük unsuru”, Veselovsky, “bölünmeyen en küçük anlatım birimi”; B. Tomachevsky ise “farklı eserlerde tekrar tekrar karşımıza çıkan bölünmez, parçalanmaz tematik üniteler” (Arslan, 2008: 49) şeklinde tanımlar. Masal icra geleneğinin geçmişten bugüne taşınan kültürel birimleri olan motifler aynı zamanda geleneğin sürdürülebilir olmasına katkı sağlar.

Sözlü anlatı ortamlarının yitilmesiyle usta icracıların azalması, Türk aile yapısının değişerek geniş aile yapısının yerini çekirdek ailelere bırakması, gelişen teknolojinin sonucu olarak masalların yerini çizgi film, bilgisayar oyunu, sinema benzeri uyarıcılara bırakması gibi

sebeplerle masal anlatma geleneğinin zayıfladığı görülmektedir. Bu etkenler dolayısıyla masalların formel ifadeler bakımından zayıfladığı, daha kısa anlatılar halini aldığı söylenebilir. Masal, sözlü anlatı geleneği içerisinde aktarılırken çeşitli değişikliklere uğramakla birlikte tekrar eden motifler bu geleneğin ana unsurları olarak sabitliğini sürdürmektedir. Masallar söz konusu olduğunda ise, temel motiflerden biri “olağanüstülükler” olmaktadır.

Masallar incelenirken yöntem kısmında da belirtildiği gibi Thompson’un ‘Motif Index of Folk-Literature’ adlı eserindeki “Harikuladelikler / Olağanüstülükler” motifi esas alınmıştır ve indekste motif iki ana başlığa ayrılmıştır: Diğer Dünyalara Seyahatler ve Harikulade Yaratıklar.

1.Diğer Dünyalara Seyahatler

Bu başlık altında Üst ve Alt Dünyalara Seyahatler ele alınmaktadır.

A. Alt Dünyaya Seyahat

Uşak masallarında kahramanın kara bir koçun sırtında ya da bir kuyudan urganla sarkıtılarak alt dünyaya inisi; alt dünyadan da Zümrüdü Anka kuşunun sırtında yeryüzüne dönüşü yoluyla yapılan seyahatler görülmektedir. Masalın fantastik atmosferi içerisinde tüm olağanüstülükler olağan hale gelmekle birlikte “alt dünyaya seyahat” kavramı Türk mitolojik düşüncesiyle başka bir bakış açısıyla değerlendirilebilir özelliğindedir. “Alt dünyaya seyahat” motifini incelemeyen önce bu kavrama açıklık getirmek gerekmektedir. Türk düşüncesinde ebedi karanlığın hüküm sürdüğü yeraltı dünyasının yedi veya dokuz kattan oluştuğu ve bütün tabakaların kötü ruhlar tarafından korunduğu düşünülmektedir. Ağaçlar ve otların demirden oluşu ve bozuk görünüşleri diğer âlemin karakteristik özelliğidir. Üçlü bölümün son âlemi olarak düşünülen yeraltı dünyası Yakut Türkleri tarafından Ketit Yutyugen (geniş cehennem) ya da Yueden Tuyugege (cehennemin dibi) şeklinde ifade edilmiştir (Bayat, 2011: 55). Altaylılar’a göre dokuz kattan oluşan yeraltı âlemi ya da karanlıklar âleminde oturanların başında da Erlik gelmektedir. Erlik’in emrindeki ikinci derecedeki tanrılar, kötü ruhlar ve zebaniler de orada bulunur. Körmös’ler ve Aza’lar Erlik’in emrindeki diğer kötü ruhlardır (Uraz, 1994: 94). Türk mitolojisinde dünya tasarımı fikrinin mitler ve destanlara yansımaları doğrudan bir şekilde göze çarpmakla birlikte bu düşüncenin izlerini masalarda görmek oldukça dikkat çekicidir. Masal kahramanlarından en küçüğünün alt dünyaya seyahati masal dünyasında erginlenme sürecinde aşılması gereken zor bir imtihan olarak değerlendirilebilir.

Masal mekânının gerçek dünyadan alt dünyaya kayması kahramanın sınanma sürecini zorlaştırmaktadır. Masal dinleyenler gerçek dünyada bilinmez âlemlerde yolculuk yapma fikrinin olağanüstülüğüyle masalın büyülü dünyasına çekilmektedir. (Uraz, 1994: 95). Uşak'tan derlenen Zümrüdüanka Kuşu adlı masalda kahramanın alt dünyadan yeryüzüne yolculuğunu sağlayan bu dev kuş alt dünyayı yeryüzüne bağlayan bir aracı görevindedir. Arapçada “anka”, Farsçada “Simurg” adıyla bilinen, Türkçede ise bu iki isimle ya da iki ismin birleşmesiyle oluşan “zümrüd-ü anka” (simurg u anka) adıyla anılan efsanevi kuş; devlet kuşu, cennet kuşu ya da talih kuşu adlarıyla da bilinmektedir. Adı olan ancak kendisi olmayan Zümrüdüanka kuşunun Kaf dağında yaşadığına, uçarken gölgesi kime değerse onun padişah ya da zengin olacağına inanılır. Ayrıca Zümrüdüanka kuşunun kanatlarını açtığında güneşi kesecek kadar heybetli bir büyüklükte olduğu, yüzünün insan yüzüne benzediği, renk renk tüylerinin bulunduğu, boynunun çok uzun olduğu inancı bulunmaktadır. Bu mitolojik kuşun yakaladığı insan ya da hayvanları parçalayıp yediği için insanoğlunun bedduasına uğrayarak yok olduğuna inanılmaktadır (Naskali, 2017: 69). Mitolojik bir kuş olan Simurg kuşunun Türklerdeki karşılığı “Alp Karakuş”tur ve bu kuşun birçok Hint-Avrupa efsanesinde kozmik ağacın en tepesinde yaşadığına inanılır. Alp Karakuş, Sibirya folklorunda tanrıların habercisidir aynı zamanda Altay şamanlarının kozmik yolculuklarında yardımcılarıdır. (Karadavut, 2010: 85). Bu olağanüstü kuş iki varyant olan *Zümrüdüanka Kuşu* (Bahadur, 2017:165) masalında alt dünyadan yeryüzüne seyahat sürecinde şu biçimde karşımıza çıkmaktadır. Üç erkek kardeşten küçük olanı ağabeyleri tarafından kuyuda bırakılır. Kurtardığı kız ona iki kıl verip başı sıkıştığında bu kılları birbirine sürtmesini, karşısına çıkan ak ve kara koçtan ak koçun sırtına binerek yeryüzüne çıkmasını söyler. Oğlan yanlışlıkla ak koç yerine kara koçun sırtına binince yerin yedi kat altına iner ve orada yaşlı bir kadına misafir olur. Yaşlı kadından o şehirde suları zapteden bir dev olduğunu, suyu salıvermek için dev'e her yıl bir genç kız kurban edildiğini, o yıl da padişahın kızının kurban edileceğini öğrenir. Devi tüfekte öldürür, ardından dinlenmek için bir ağacın dibinde yatarken ağacın tepesindeki kuş yavrularını yemeye gelen yılanı öldürür. Dev kuş oğlana mükâfat olarak yeryüzüne çıkartmak için kırk yük et ve kırk dağarcık su ister. Oğlan padişahın verdiği et ve suyu kuşun sırtına yükleyerek yeryüzüne çıkar. Masal kahramanının alt dünyadan kurtardığı kızın verdiği iki kıl aracılığıyla ak ve kara koç çağırma şamanlık seanslarını anımsatır niteliktedir. Eliade, şamanlık seanslarında at bulunmasa da kır at kılları yakmak suretiyle veya şamanın üzerinde oturduğu kır at postu vasıtasıyla atların simgesel olarak seansa dâhil edildiğini aktarır. At kılı yakmanın şamanı diğer dünyaya götürecek olan sihirli hayvanı çağırma eş değer olduğunu ortaya koyar (Eliade, 1999: 511). Zümrüdüanka Kuşu

masalında bu çağrı kılları yakmak değil birbirine sürtmek şekline dönüşmüştür. Ancak çağrı sonucunda ak koç sırtında yeryüzüne, kara koç sırtında yer altına gidilecek kozmik bir yolculuk söz konusudur.

Zümrüdüanka Kuşu(M2) (Bahadur, 2017:171) masalının diğer varyantında ise küçük oğlan elmalıklarındaki elmaları toplayan devi yaralayarak onu öldürmek üzere takip eder. Bu varyantta alt dünyaya seyahat iki ağabeyi tarafından urganla belinden aşağı indirilen küçük oğlan tarafından gerçekleştirilir. Masalın bu varyantında kara koç sırtında yerin yedi kat dibine inme söz konusu değildir. Ancak kahraman yeryüzüne yine Zümrüdüanka kuşunun sırtında çıkar. Zümrüdüanka kuşu derlenen masallar içinde en uzun ve en fazla sayıda motif içeren masaldır. Her iki varyantta da kahramanın alt dünyaya seyahati esnasında bu kuştan yararlanması mitolojik motife vurgu niteliğindedir.

2. Olağanüstü Yaratıklar

Bu başlık altında “Periler ve Cinler”, “Ruhlar ve Şeytanlar”, “Olağanüstü Şahıslar”, “Olağanüstü Güçlü İnsanlar”, “Olağanüstü Yerler ve Eşyalar”, “Olağanüstü Hadiseler” alt başlıkları ele alınacaktır. İncelenen masallarda peri, cin, ruh, şeytan motifleri görülmemiştir.

A. Olağanüstü Şahıslar

Bir yönüyle olağanüstü özellik gösteren kadın veya erkekler bu grupta yer almaktadır. İncelenen metinlerde görülen ilk örnek “Olağanüstü Kız”dır. *Gülünce Güller Açılan Kız (M3)* (Bahadur, 2017:174) masalında bir kız çocuğu suya temas ettiğinde su altına dönüşür, ayrıca kız gülünce yanaklarında güller açılmaktadır. Böylece kızın hileyle alınan gözleri bu güller sayesinde geri alınır.

Gülünce Güller Açılan Kız masalında görülen diğer bir olağanüstülük “dış ruh” kavramıyla ilgilidir. “Kız doğarken kızın canının annesinin evinin önündeki ulu karaağaçta olduğunu söylerler. Bunu bilen teyzeleri ağacı kesince kız ölür, aynı gün kızın teyzesinin kızı bir çocuk doğurur. Çocuğun canı da boynundaki gök boncuktur. Bir rüzgâr çıkar, çocuğu dağ başında bir kulübede ölü vaziyette yatan Gülünce Güller Açılan Kız’ın yanına götürür. Çocuk boynundaki gök boncukla oynarken boncuk kızın boğazına kaçar ve kız canlanır. Beyoğlu avcılık yaparken dağ başındaki kızı bulur ve kendisiyle hile yaparak evlenen kara kızı kırk katırla cezalandırır ve dirilen kızla evlenir.” James Frazer “dış ruh” kavramını, bedeninin yaşaması ya da ölmesinin farklı bir nesne, hayvan, eşya gibi dış unsurlarda bulunan ruh ile

ilişkili olmasıyla açıklar. Dış ruha sahip olanlar genellikle devler, büyücüler gibi olağan dışı varlıklar ya da prensler, prensesler, krallar gibi sıra dışı kahramanlardır. Dış ruh, genç kalmak, ölümsüz olmak, güvenlik gibi sebeplerle insan bilincinde oluşan bir tasarımdır (Duymaz, 2008: 4-5). Bu bağlamda *Gülünce Güller Açılan Kız* masalında; dış ruh tasavvuru ulu karaağaçla ilişkilendirilmesi durumunda animizm, bebeğin boynundaki gök boncukla ilişkilendirilmesi durumunda fetişizm ile açıklanabilir. Masalı oluşturan bilinç, olağanüstü özellikleri sebebiyle yaşamı boyunca kötülüklerin hedefi olan Gülünce Güller Açılan kızın ruhunu bir dış ruhta saklayarak adeta korumaya almıştır.

Olağanüstü şahıslara bir diğer örnek olarak da “Boynuzlu İnsan” motifi bulunmaktadır. *Padişah'ın Boynuzu* (M145), (Bahadur, 2017:362) masalında olağanüstü olayların gerçekleşmesi şu şekilde seyretmektedir: “Boynuzu olan bir padişah boynuzunun olduğunu herkesten saklamaktadır. Saçlarını kesen her berberi sırrını söyleyemesin diye öldürtür. Berberlerden biri padişaha, sırrını kimseye söylemeyeceğine söz verince padişah berberi diğerleri gibi öldürtmez. Ancak berber gördüğünü söyleyemeyince patlayacak gibi olur. Su çıkmayan bir kuyuya gider, eğilip “Padişahın boynuzu vaaar!” diye bağırır. Bir zaman sonra kuyudan bir ağaç biter. Ağaç, rüzgâr estikçe “Padişahın boynuzu vaar!” diye dile gelir. Böylece padişahın sırrını herkes öğrenir.” Görüldüğü üzere insanın doğasına aykırı bir olağanüstülük olan boynuz ve ağacın konuşarak kimsenin bilmediği bir sırrı ifşa etmesi masalın ana çatısını oluşturan olağanüstülüklerdir.

B. Olağanüstü Güçlü İnsanlar

“Olağanüstü Güçlü Kadın” motifi *Askere Giden Kız* (M65) (Bahadur, 2017:274) masalında şu şekliyle yer bulur. “Bir adamın üç kızı olur ancak oğlu olmaz. Kızlar, davulla zurnayla askere gönderilen oğlanlara öyle özenirler ki babalarına oğlan kılığına girerek askere gitmek istediklerini söylerler. Adamın küçük kızı erkek kılığında askere gider. Diğer arkadaşları onun kız olduğunu sezerek bunu anlamak için çeşitli imtihanlardan geçirirler. Askerin kız mı erkek mi olduğunu anlamak için tüm tabur kızla güreşir, kız bütün taburu güreşte yener.”

Melikşah (M59) (Bahadur, 2017: 267) masalında da “Çok Güçlü Adam” motifi bulunur. Masalın kahramanı Melikşah, çocuğu olmayan hükümdarın ermişlerden aldığı elmayı kendisinin, kabuklarını atının yemesi sonucunda dünyaya gelir. Başındaki üç tılsımlı tüyden dolayı Melikşah kalın urganı koparabilecek ölçüde kuvvetlidir.

C. Olağanüstü Yerler ve Eşyalar

Uşak'tan derlenen masalarda olağanüstü yer olarak kuyu; olağanüstü eşyalar olarak da su, ağaç, tahıl, kabak, gül ve ayna nesnelere rastlanan 12 masal örneği bulunmaktadır.

Zümrüdü Anka Kuşu (M2), (Bahadur, 2017:171) masasında içi bir dünya kadar büyük olan bir kuyuda bulunmaktadır. Bu “olağanüstü kuyu”, masalda insanların ve devlerin yaşadığı gerçeklikten bağımsız bir dünya şeklinde düşünülmüştür.

Gümüş Pınarıyla Altın Pınarı (M 48), (Bahadur, 2017: 242) masasında da “olağanüstü su” motifi şu şekilde yer almaktadır: bir kız yaşlı bir kadına iyilik yapınca kadın mükâfat olarak kıza gümüş pınarında ellerini yıkamasını, altın pınarına da ellerini bandırıp yüzüne sürmesini söyler. Kız söylenenleri yapınca yüzü parıl parıl ışıldar ve nurlanır. Kötülük yapan üvey kız kardeşi de aynı kadın tarafından cezalandırılır.

İnsanlar açısından suya batmanın ölümle eşdeğer bir anlamı vardır. Biçimi parçaladığı, geçmişini sildiği için suyun arındırma, yeniden oluşturma ve yeniden doğurma özelliği vardır; çünkü suya batan “yeni” bir yaşama başlayabilir (Eliade, 2014: 202). Uşak masalarında da “olağanüstü su” motifi, su ile ilgili inanmaları yansıtır şekilde görülmektedir.

Altın Gölü, Gümüş Gölü (M 49) (Bahadur, 2017: 245) masasında ise “olağanüstü su” motifi yukarıdaki masala benzer nitelikler göstererek şu şekilde ele alınmıştır. Yaşlı bir kadına iyilik yapan kız, kadının yönlendirmesiyle gümüş gölünden abdest alır; altın gölüne girince de silkelendiğinde her vurduğu yerden altın dökülür.

Uşak masallarından *Gümüş Pınarıyla Altın Pınarı* (M 48) masasında yaşlı kadının sınavına tabi tutulan öksüz kız iyi kalpliliğinin sonucu olarak önce gümüş sonra altın pınarına ellerini batırıp yüzüne sürer, sonrasında yüzüne nurani bir parlaklık ve güzellik gelir. *Altın Gölü, Gümüş Gölü* (M 49) masasında ise sınava tabi tutan bu kez yaşlı bir kadındır. Yaşlı kadının isteğiyle kız gümüş gölünde abdest alır, yaşlı kadının itmesi sonucunda altın gölüne dalıp çıkar, bunun üzerine de bol miktarda altına sahip olur. Görüldüğü üzere kız altın pınarı ve altın gölünün suyuyla adeta yeniden doğmakta ve hayatında yeni bir döneme başlamaktadır. Masalarda ‘Çay Ninesi, Su Anası’ gibi isimlerle geçen ‘su iyeleri’, kendilerine yapılan iyilikleri su ile ödüllendirirken kötülükleri yine su ile cezalandırmaktadır. Suyun ödüllendirme ve cezalandırma amacıyla kullanılışı iyi su- kötü su düalizmini ortaya çıkarmaktadır (Türkan, 2012: 145). Her iki Uşak masasında da öksüz kızın talihinin

dönmesine yardım eden kadının bir “su iyesi” fonksiyonunu yüklenmiş olması söz konusudur. Zira kayanın arkasına gizlenmiş olan kadın kendisine yardım eden öksüz kızı ödüllendirirken, diğer kızı cezalandırmaktadır.

Padişahla Arap Kölesi (M142), (Bahadur, 2017: 359) masalında “olağanüstü su” motifi şu şekilde görülmektedir: Padişahın Arap kölesi olağanüstü suya girer ve beyazlaşır; suyun içindeki bir elin verdiği sandıktan çıkan mücevherler ile de zengin olur.

İncelenen üç masalda da insanlar üzerinde fiziksel değişiklikler yapan, iyilik veya kötülük simgeleyen sular masallarda işlevsel birer motif olarak ele alınmıştır.

Gülünce Güller Açılan Kız (M3) (Bahadur, 2017:174) masalında “olağanüstü ağaç” motifi şu şekilde yer almaktadır: “Gülünce Güller Açılan Kız doğarken kızın canının annesinin evinin önündeki ulu karaağaçta olduğunu söylerler. Bunu bilen teyzeleri ağacı kesince kız ölür, aynı gün kızın teyzesinin kızı bir çocuk doğurur. Çocuğun canı da boynundaki gök boncuktur. Bir rüzgâr çıkar, çocuğu dağ başında bir kulübede ölü vaziyette yatan kızın yanına götürür. Çocuk boynundaki gök boncukla oynarken boncuk kızın boğazına kaçır ve kız canlanır. Bey oğlu avcılık yaparken dağ başındaki kızı bulur ve kendisiyle hile yaparak evlenen kara kızı kırk katırla cezalandırır ve dirilen kızla evlenir.” Masalda Gülünce Güller Açılan Kız’ın ruhunun ulu kara ağaçta düşünülmesi Türklerde ağaç kültürünün masallara yansımaları olarak düşünülebilir.

Diğer bir Uşak masalı olan *Keşkek Masalı*’nda (M5) (Bahadur, 2017:183) ise “olağanüstü ağaç” motifi şu şekilde görülmektedir: “Genç kız annesinin pişirdiği keşkeğin hepsini arkadaşlarıyla yiyince annesi durmadan keşkeği sorarak kızı usandırır. Bir zaman sonra annesi ölür ve evlatları annelerini evlerinin bahçesine gömerler. Annesinin ölümünden bir müddet sonra mezarının başında bir ağaç biter. Kız bey oğluya nişanlıdır. Nişanlısı bir gün gelip kızın dizinde yatarken ağaç eğilir, kıza “Keşkek nerede?” diye sorar. Bunun üzerine kız bey oğluya beraber yolculuğa çıkar.” Türk mitolojisinde ağaç kimi zaman yeryüzüyle gökyüzünü arasında kozmik yolculuk için bir geçit kimi zaman da canlı bir varlık olarak tasavvur edilir. Bir Altay efsanesinde; “Dünyanın göbeğinde, her şeyin merkezinde bütün ağaçların en ulusu, dev bir çam ağacı bulunmakta ve bu ağacın üst dalları Bay-Ülgen (Baş Tanrı) katına kadar ulaştığı” anlatılmaktadır. Bu dünya ağacı timsalini zaman zaman Altay şamanlarının davullarının derilerinin üzerine resmedilmiş olarak görürüz (Harva, 2014: 53). Şamanist Türklerin kutsal saydıkları ağaçlardan en şöhretlisi kayın ağacıdır. Her şamanlık ayininde

kayın ağacı bulunur. Şamanistlerin inançlarına göre kayın ağacı “atamız Ülgen’den anamız Umay ile gökten indirilmiştir.” (İnan, 1998: 254). Ağacın kutsal kabul edilmesinin mitolojik dönem itibariyle görüldüğü bu bilgilerden anlaşılmaktadır. Mitolojiden günümüze ağaç, ölüm ve dirilişle ilişkilendirilerek de kullanılmıştır. Ağacın mevsimsel olarak yapraklarını döküp yeşermesi ölümü ve yeniden doğuşu ifade ettiği için bu masalarda da insanın canının ağaçta olduğunun düşünülmesi; insanın ruhunun ağaca geçmesi ve ağacın insan gibi konuşması ağacın canlı olduğunun düşünüldüğünü gösteren olağanüstülük örnekleridir.

Nohuttan Oğlan (M 37), (Bahadur, 2017: 224) adlı masalda “olağanüstü tahıl” motifi masala adını verecek şekilde işlevsel olarak kullanılmıştır. “Çocuğu olmayan bir kadın sac başında ekmek yaparken ocağın kenarına nohut ıslatır, bir yandan da Allah’a kendisine çocuk vermesi için dua eder. Bir de bakar ki ocağın kenarına ıslattığı nohutların hepsi çocuk olmuş. Kadın bu çocuklara ekmek yetiştiremeyince hepsini ateşin içine süpürür. Ancak bir tanesini süpürgenin kenarında kalır ve Nohuttan Oğlan’ın macerası bu şekilde başlar.

Uşak masallarından *Mercimek Çocuk* (M 146) (Bahadur, 2017: 363) masalında bu kez olağanüstülük özelliği taşıyan tahıl, mercimektir ve olağanüstü tahıl motifi şu şekilde yer almaktadır: “Çocuğu olmayan bir karı kocaya mercimekleri bacadan atarlarsa bir sürü çocukları olacağını söylerler. Kadın da bacadan mercimek atınca bir sürü mercimek çocuk olur. Çocuklar şımarınca anneleri eline terliği alır, kadının vurduğu ölür. İçlerinden biri kilimin altına saklanarak hayatta kalır.”

Kabak Güzeli (M7), (Bahadur, 2017: 185) masalında olağanüstülük taşıyan nesne kabaktır ve şekil değiştirme işlevindedir. “Çocuğu olmayan gelinin çocuksuzluğunun devası için kaynanasının hocaya okuttuğu bükme (sac böreği), gelinin değil de tesadüfen oğlunun yemesi üzerine oğlan hamile kalır. Git gide karnı büyüyen oğlan, insanlardan utanarak ormana gider. Oğlandan doğan kabak şeklinde bir çocuktur; oğlan çocuğu ormana terk etmek istese de kabak yuvarlana yuvarlana babasının peşinden eve kadar gelince annesi ve babası kabak çocuğu eve alarak onunla yaşamaya başlarlar. Herkes evden çıktığında kabağın içinden dünya güzeli bir kız çıkmaktadır.” Şekil değiştirme vasıtasıyla olağanüstülük vasfı kazanan kabak eve geldiğinde olağanüstü güzellikte bir kıza dönüşmektedir.

Şekil değiştirme motifi efsane, destan, halk hikâyesi ve masalarda görülmektedir. Masal ve destanda görülen şekil değiştirmeler geçicidir; masal ve destan kahramanı eski haline dönebilir. Efsanelerde ise bu durum kalıcıdır. Masallardaki şekil değiştirmede sihir ve büyü

söz konusudur ve şekil değiştirmenin eğitime ve ders verme işlevi yoktur. Masalların inandırıcılık özelliği olmadığı için dinleyenler tarafından kuşa, taşa ve benzeri hayvanlara dönüşmeye inanılmaz (Ergun, 1997: 175). Kabak Güzeli masalında hamile kalma, olağanüstü bir yolla gerçekleşmektedir. Bu nedenle anne yerine babadan doğan çocuk da olağanüstü özellikler göstermektedir. Kabak şeklinde dünyaya gelen çocuk kimsenin görmediği yerlerde olağanüstü güzellikte bir kıza dönüşmektedir. Bu tılsımın sırrı çözüldüğü takdirde güzel kız bir daha kabağa dönüşmeyecektir. Bu masalda görülen şekil değiştirmede eğitime ya da âhlak dersi verme değil sihir ve büyü söz konusudur.

Gülünce Güller Açılan Kız (M3) (Bahadur, 2017:174) masalında “olağanüstü gül” motifi bulunur ve yine bu olağanüstü nesne masalın adına katkıda bulunur niteliktedir. “Bir padişahın üç kızında en küçüğü bir bey oğlu ile evlenmeden önce ‘Beni alırsan sana alını yıldızlı, sırma saçlı kız dünyaya getireceğim.’ diye söz verir. Padişahın küçük kızından doğan bu altın saçlı kız çocuğunun banyo yaptığı su altına dönüşür. Kız doğduğu günden itibaren yanında bir kara kedi bekler. Büyüyünce kızını uzak bir diyardan gelen görücüye verirler. Kızını oğlanın memleketine götürürken teyzeleri de yanında gider. Ancak teyzeleri oğlana kendi kızlarını vermek için türlü hilelere başvururlar. Yol boyunca kıza tuzlu su verirler. Tuzlu suyu içtikçe susayan kız, su isteyince su karşılığında gözlerini alır, onu bir çeşme başında bırakırlar. Kız çeşmenin başında beklerken bir sığırtmaç gelir, zor durumdaki kızını eve götürür. Kızın elini yıkadığı su da içtiği su da altın olmaktadır. Kız gözlerini teyzelerinden geri almak için dededen ve nineden kendisini güldürmelerini, gülünce dökülen gülleri de çuvala doldurmalarını ister. Dede bir çuval gülü kızın teyzeleriyle değişerek kızın gözlerini alır ve dua ederek kızın gözlerini yerine takar.”

Uşak masallarından *Zümrüdü Anka Kuşu* (M2) (Bahadur, 2017:171) masalında olağanüstü nesne bu kez bir aynadır. “Sihirli kuyudan aşağı inen oğlan kuyudan aşağı indiğinde görür ki aşağısı bir dünya gibidir. Oğlan devin evini bulur, devin evinde kızlar gergef dokumakta, dev karısı da onlara bekçilik yapmaktadır. Devin bir aynası, bir tarağı, bir de süpürgesi vardır. Devin aynası dünyanın her yerini göstermekte, süpürgesinin her teli kırk türlü şarkı söylemektedir.” Zümrüdü Anka Kuşu masalında devin dünyanın her yerini gösteren aynası şamanın aynasını anımsatır özelliktedir. Şamanlar tarafından çeşitli büyüsel ve sihirselsel uygulamalarda kullanılan, hastalıkların tedavisi sürecinde hastanın iyileşip iyileşmeyeceği bilgisine ulaşmak amacıyla başvuru alan, öteki dünyayı görerek ruhların yerinin tespitini sağlayan ve şaman eşyaları içerisinde en kudretlisi olduğuna inanılan nesne aynadır (Bayat,

2015: 190). Masallarda olağanüstünün kurgulanması kimi zaman da inanç sisteminin kodlarını taşıyıcı niteliğiyle karşımıza çıkmaktadır. Şamanlığı yaşamayı geçmiş yüzyıllarda bırakmış bir toplumca yaratılan *Zümrüdü Anka Kuşu* masalı, şamanlığın önemli bir emaresi olan, bu masalda olağanüstü nesne motifi olarak karşımıza çıkan ayna ile günümüze taşınmıştır.

D. Olağanüstü Hadiseler

Uşak'tan derlenen masallardan *Sabır Taşı* (M4) masalı, (Bahadur, 2017: 181) otuz dokuz gün boyunca ölü olan oğlanın kırkıncı gün uyanması, dert anlatılan sabır taşının şişmesi gibi olağanüstü olaylar üzerine kurulmuştur.

Keşkek Masalı'nda (M5) (Bahadur, 2017:183) ise ağacın konuşması, yılanın konuşması, yaşlı dedenin duasıyla genç kızın yol boyunca yaşlı bir adam suretinde görünmesi gibi olağanüstülüklerle masal dinleyenler fantastik bir dünyaya götürülmektedir.

Parmak Çocuk (M 55) (Bahadur, 2017:256) masalında olağanüstü hadise çocuğun parmak kadar küçük olmasından kaynaklanırken, *Tan Tan Gabacık* (M 20) (Bahadur, 2017:204) masalında özellikle cansız varlıklarla konuşma şeklinde karşımıza çıkmaktadır. Yine Uşak masallarından zincirlemeli masal örneği olan *Çanlı Tilki* (M102) (Bahadur, 2017:320) masalında ise “konuşan ırmak” ve “konuşan tilki” motifleri görülmektedir.

Melikşah (M59), (Bahadur, 2017:267) masalında olağanüstü tedaviler görülmektedir. Melikşah masalında çocuksuzluğun devasının ermiştenden alınan elma olması, kör gözün ağaç yaprağıyla açılması gibi olağanüstü tedavi yolları görülmektedir. Ayrıca masalda kuşdilinden anlama, başındaki üç beyaz tüyün tılsımıyla olağanüstü derecede güçlü olma gibi olağanüstülük motifleri de yer almaktadır.

Namert ile Cömert (M45) (Bahadur, 2017:237) masalında ise olağanüstü tedavi şu şekilde gerçekleşmektedir: “Arkadaşı Namert tarafından gözleri oyulan Cömert bir ceviz ağacına çıkar. Akşam olunca cinler davul zurna çalarak gelir, ağacın dibinde yemekler helvalar yaparlar. Cömert, cinlerin aralarındaki konuşmayı dinler. Bir cin diğerine insanoğlunun körlüğün devasını bilmediğini, çınar ağacının yaprağını avuç ortasında ovulup görmeyen göze sürüldüğünde gözlerin açılacağını söyler. Cömert çınar ağacının yaprağını ovup gözlerine sürer ve gözleri açılır.” Uşak masallarından *Namert ile Cömert* masalında da çınar ağacının yüklendiği kör gözün sağaltımına dair işlev dikkat çekicidir. Bu masalda ağaç gözlerini

kaybeden Namert için hem bir sığınaktır hem de görmeyen gözünün devasıdır. Bu bağlamda çınar ağacına yüklenen değer ağaç kültürünün masala yansımaları olarak değerlendirilebilir.

Yedi Devler (M67) (Bahadur, 2017:278) masalında ise olağanüstü tedavi bu kez su ve kurtlu elmayla gerçekleşecektir. Masalda annesi, oğluna hasta olduğunu, hastalığının şifasının da yedi devlerin oradaki kurtlu elma ile suda olduğunu söyler. Çeşitli maceralardan sonra oğlanın üç parçaya ayrılmış vücuduna kurtlu elmayla ilaçlı su sürülüp oğlanın saçı da kesilince oğlan dirilir. Görüldüğü üzere *Yedi Devler* masalında elma bu kez çocuksuzluğun çaresi değil hayat verici bir işlevdedir. Devler diyarındaki kurtlu elma ve ilaçlı su ölmüş bir bedeni diriltecek güçtedir. *Yedi devler* masalında kahramanın vücudunun parçalara ayrılıp ölmesi sonra şifalı su ile dirilmesi şamanlık ritüellerinden ölüp dirilme ritüelini anımsatır özelliğindedir. Eliade, şaman adayının rüyasında doğranma, kesilme, karnının yarılması gibi yollarla ölmesinin şamanlığa geçiş ritüellerinden simgesel olarak ölüp dirilmeye karşılık geldiğini ortaya koyar (Eliade, 1999: 80). Devlerin mağarasında bulunan su ise ölü bedeni canlandırma yönüyle “hayat suyu” motifinin masala yansımaları olarak su kültürüne işaret etmektedir.

Çanlı Tilki (M102) (Bahadur, 2017:320) masalında ise “ateşin olağanüstü davranışları” motifi görülmektedir. Kuyruğuna çan bağlı tilkinin ateşle konuşması ve ateşle suyu karşı karşıya getirmesi önemli motiflerdendir.

Balböyrek (M58) (Bahadur, 2017:262) masalında olağanüstü yardımcı olarak at, motifi yer almaktadır. Çocuğu olmayan hükümdar yolda rastladığı dervişin verdiği elmanın yarısını kendisi yerken yarısını karısına yedirir, elmanın kabuklarını ise atına verir. Hükümdar dokuz ay sonra doğan oğluna dervişin istediği şekilde *Balböyrek*, atın doğurduğu taya da *Benliboz* adını verir. Masalın devamında *Balböyrek*, atı *Benliboz*’un verdiği akıllarla üvey annesinin ölüm tuzaklarından kurtulur. Atın insan gibi düşünüp akıl vermesi, kahramanı koruması, konuşması, uçması gibi olağanüstülükler masalda yer almaktadır. Söz konusu masalda kahramana yoldaş olan at, şamanist bir anlayışla ilişkilendirilebilir. Zira at, şamanın esrimesine yani mistik yolculuğuna eşlik eden bir ‘ruh göçürücü’ olarak şaman ayinlerinin önemli bir parçasıdır. Düzey atlamayı, bu dünyadan öbür dünyaya geçişi sağlar (Eliade, 1999: 508).

Sultan Süleyman’la Anka Kuşu (M6) (Bahadur, 2017:184) masalı mitolojik bir kuş olan Anka kuşu üzerine kuruludur. Bu masalda öncelikle Anka kuşunun kendisi, Anka kuşu ve diğer

kuşların Sultan Süleyman'la konuşması, Anka kuşunun beşikteki kızını alıp büyütmesi, nehrin sürükleyip getirdiği manda derisinin içinin ev gibi olması olağanüstü hadiseler arasındadır.

Balık Bilmezse Halik Bilir (M26) (Bahadur, 2017:213) masalında padişahın oğlunun acıyıp denize geri bıraktığı alabalığın bir dedeye dönüşüp ona yardım etmesi; bu oğlanın evlendiği kızın karnında bir yılan olması ve alabalık kılığına girmiş olan dedenin yardımıyla o yılandan kurtulmaları şeklinde olağanüstülük görülmektedir.

Gülünce Güller Açılan Kız (M3) (Bahadur, 2017:174) masalında balık karnında yaşama söz konusudur. “Gülünce Güller Açılan kız bir göle atarlar. Kız bir balığın karnında alını yıldızlı oğlanla güzel kız dünyaya getirir. Gülünce Güller açılan kız, bey oğlunun rüyasına girerek bir balığın karnında olduğunu bildirince oğlan balıktan karnındaki hanımı ve çocuklarını salıvermesini ister. Balık hanımını ve çocuklarını tükürünce kurtulur, mutlu mesut yaşarlar.

Korkuyu Arayan Oğlan (M 42),(Bahadur, 2017:232) masalında “olağanüstü ölüm” motifi görülmektedir: Bir kadın oğluna sürekli olarak korktuğunu söyleyince oğlu korkuyu aramak üzere yola çıkar. Mezdaki ölümlerle, devlerle olan bir dizi maceradan sonra korkuyu arayan oğlan korkuyu bularak geri döner. Evine döndükten üç gün sonra da korkudan ölür.

Uşak masallarından Masal No:153'de (Bahadur, 2017:370) bir genç harpten dönerken yaşlı bir kadınla karşılaşır. Yaşlı kadın gençten gösterdiği ağaca çıkmasını ve söylediklerini yapmasını ister. Ağaca çıkarken oğlanın eline üç kıl verir. Küçük, ortanca ve büyük kılları birbirine sürtünce ortaya çıkacak olağanüstülükleri söyler, oğlan da ihtiyaç anında yaşlı kadının dediklerini yaparak bu olağanüstü kıllar sayesinde hayatta kalır.

Üç Kardeşler (M10) (Bahadur, 2017:191) masalında ise realist rüya motifine rastlanmıştır. Üç erkek kardeşten büyük olan ikisi zenginken küçükleri fakirdir. Küçük erkek kardeş ölmüş olan babalarının rüyasına girip ona yol göstermesi sayesinde zengin olur.

Sonuç

Masalın kurgusu içerisinde hayal gücünü harekete geçiren temel unsur olağanüstülükler motifidir denilebilir. Olağanüstülük masalın temel dinamiklerinden olup masalı oluşturan bilincin fantastik bir bakış açısıyla ortaya koyduğu hayal ürünü bir dünyayı yansıtır. Diğer yandan masallar kökleri eski inanç sistemlerine ve mitlere kadar uzanan ve kolektif bilinci bugüne aktaran bir kültür taşıyıcısı olarak görülmelidir. Uşak masalları özelinde incelemeye konu olan masalarda yer alan olağanüstülükler motiflerinde totemizm, animizm, şamanizm

gibi inanç sistemlerine; ağaç kültü, su kültü gibi tabiat kültlerine; sihir ve büyü, kehanet, şekil değiştirme, alt dünyaya seyahat gibi şamanlık devrinden kalan pratiklerin izlerine rastlanmıştır. Bu bağlamda Uşak masallarında rastlanan olağanüstülükler motifi, mitik ve şamanistik anlayışı yansıtmaları bakımından değer taşımaktadır.

Sahadan derlenen 32 masalda olağanüstülük motifi örneklendirilmiştir. Bu masallar dışında, tezde yer alan tüm masalarda olağanüstülük grubuna girecek varlık, olay veya durumlar bulunmaktadır. Olağanüstülük içeren motifler bazen devler, bazen sihir gibi farklı başlıklar altında yer aldığı gibi söz gelimi hayvan masallarında konuşan hayvanlar da olağanüstülük grubuna girmektedir. Bir masalda birden fazla motif başlığında da olağanüstülük yer alabilmektedir. Çalışmada yalnızca “Harikuladeliçler / Olağanüstülükler” motif başlığına uygun maddeler değerlendirilerek sınırlama yapılmıştır. Motifle ilgili tekrara düşülmemesi açısından farklı maddelerden örnekler verilmiştir. “Diğer dünyalara seyahatler” motifinde; Uşak masallarında kahramanın alt dünyaya iniş; alt dünyadan da Zümrüdü Anka kuşunun sırtında yeryüzüne dönüşü yoluyla yapılan seyahatler görülmektedir. Zümrüdü Anka kuşunun kendisi motifin sayılması için yeterli iken alt ve üst dünyalara seyahatler motif indekse uygun şekilde masalda kullanılmıştır. Uşak’tan derlenen, iki varyantını gördüğümüz Zümrüdü Anka Kuşu masalında kahramanın yeryüzünden alt dünyaya, alt dünyadan yeryüzüne yaptığı seyahatler kahramanın erginlenme serüveninin ifadesidir. Kahramanın bu yolculuklarına ak koç, kara koç ve Zümrüdü Anka kuşunun eşlik etmesi, bu olağanüstü yardımcılardan ak ve kara koçun iki kılı birbirine sürtmek suretiyle çağırılması gibi hususlar, masal kahramanı ile şamanın erginlenme sürecinde gerçekleştirdiği mistik yolculuğun benzeştiğini göstermektedir. Bu bağlamda inanç sisteminin değişmesine rağmen şamanist inancın temel aktörleri olan şamanların masal kahramanlarının eylemlerinde yaşatıldığı söylenebilir.

“Olağanüstü yaratıklar” başlığı altında olağanüstü şahıslar, olağanüstü güçlü insanlar, olağanüstü yerler ve eşyalar, olağanüstü hadiseler masallardan örneklenecek sunulmuştur. Olağanüstü bir kuyu, su, ağaç, tahıl, sebze, gül ve ayna masallar içinden farklı örnekler olması için tercih edilmiştir. Özellikle olağanüstü su motifi tedavi, hayat verme, talihin değişmesi işlevleri daha yoğun görülmüştür. Ayrıca ölünün dirilmesi, şekil değiştirme, konuşan insan dışı varlıklar ve olağanüstü tedaviler de Uşak masallarında karşılaşılan olağanüstü olaylardandır. İnsanların güçlerinin abartılarak olağanüstüleştirildiği örnekler yanı sıra nesne ve hadiselerdeki olağanüstülükler de masalın işleyişini belirleyen kilit aşamalar olarak Uşak masallarının belirleyici motifleri şeklinde kullanılmıştır. Derlemeler sürecinde kaynak

kişilerin icra ettikleri masalların kimilerini masalların olağanüstü eylem ve kahramanlar içermesine rağmen gerçekliğine inanarak ve içselleştirerek aktardığı da kaydedilmiştir.

Uşak'tan derlenen masallarda karşımıza en çok çıkan motiflerden olan “olağanüstülükler motifi” toplumun hayal gücünü yansıtarak anlatıma fantastik bir boyut kazandırması bakımından önemlidir, diğer yandan “olağanüstülükler motifi”nin kültürel ve mitolojik temellere dayandığı ve toplumsal hafızanın bugüne aktarılması işlevinin söz konusu olduğu görülmektedir.

Kaynakça

- ARSLAN, Mustafa (2008). *Denizli Yöresinden Derlenmiş Masallar, İnceleme-Metin*, Denizli: Zirve Yayınları.
- BAHADUR, Yeliz (2017). *Uşak'tan Derlenen Masallar Üzerine Bir İnceleme*, Uşak Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Uşak.
- BAYAT, Fuzuli (2011). *Türk Mitolojik Sistemi, Onkolojik ve Epistemolojik Bağlamda Türk Mitolojisi 1*, Ankara: Ötüken Yayınları.
- BAYAT, Fuzuli (2015). *Ana Hatlarıyla Türk Şamanlığı*, Ankara: Ötüken Yayınları.
- BORATAV, Pertev Naili (2016). *100 Soruda Türk Halk Edebiyatı: Bütün Eserleri 3*, Ankara: Gerçek Yayınevi.
- BORATAV, Pertev Naili (2017). *Folklor ve Edebiyat 2: Bütün Eserleri 8*, İstanbul: Adam Yayınları.
- DUYMAZ, Ali (2008). “Türk Folklorunda Dış Ruh Tasarımı”, *Bilig*, Sayı:45, 1-22.
- ELİADE, Mircea (1999). *Şamanizm*, Ankara: İmge Kitabevi.
- ELİADE, Mircea (2014). *Dinler Tarihine Giriş*, İstanbul: Kabalıcı Yayınları.
- ERGUN, Metin (1997) . *Türk Dünyası Efsanelerinde Değişme Motifi*, C.1, Ankara: Atatürk, Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Yayınları.
- HARVA, Uno (2014). *Altay Panteonu (Mitler, Ritüeller, İnançlar ve Tanrılar)*, İstanbul: Doğu Kütüphanesi Yayınları.
- İNAN, Abdulkadir (1998). *Makaleler ve İncelemeler II*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- KARADAVUT, Zekeriya (2010). “Kırgız Masallarında Mitolojik Unsurlar”, *Milli Folklor*, Cilt:85, 71-80.
- MACİT, Muhsin , & SOLDAN, Uğur (2010). *Edebiyat Bilgi ve Teorileri El Kitabı*, Ankara: Grafiker Yayınları.
- NASKALİ, Emine Gürsoy & ŞEKER, Ayşe (2017). *Kuş Kitabı*, İstanbul: Kitabevi Yayınları.
- SAKAOĞLU, Saim (2002). *Gümüşhane ve Bayburt Masalları*, Ankara: Akçağ Yayınları.

SAKAOĞLU, Saim (2003). *Masal Araştırmaları*, Ankara: Akçağ Yayınları.

ŞİMŞEK, Esmâ (2001). *Yukarıçukurova Masallarının Motif ve Tip Araştırması I- II*, Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.

THOMPSON, Stith (1955). *Motif Index of Folk-Literature*, C. I, New York.

TODOROV, Tzvetan (2012). *Fantastik Edebi Türe Yapısal Bir Yaklaşım*, İstanbul: Metis Eleştiri Yayınları.

TÜRKAN, Kadriye. (2012). “Türk Dünyası Masallarında Su Kültü”, *Milli Folklor*, Cilt:93, 135-148.

Türkçe Sözlük, (2005). Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

URAZ, Murat (1994). *Türk Mitolojisi*, İstanbul: Düşünen Adam Yayınları.

YILDIRIM Ali ve ŞİMŞEK Hasan (2008). *Sosyal Bilimlerde Nitel Araştırma Yöntemleri*, Ankara: Seçkin Yayıncılık.